कला व विज्ञान महाविद्यालय, पुलगाव
समाजशास्त्र विभाग

बी. ए. प्रथम सेमिस्टर

डॉ. अभिजीत वेरुळकर

समाज, समाजाची वैशिष्ट्ये आणि समाजाच्या मुलभूत गरजा

समाज

समाज ाास्त्रात समाजाचे अध्ययन केले जाते. त्यामूळे समाज ही समाज ाास्त्रातील एक अत्यंत महत्वाची संकल्पना आहे. आपल्या दैंनदिन व्यवहारात समाज ही भाब्द नेहमीच वापरला ,जातो. उदा. हिंदू समाज, बौध्द समाज, भारतीय समाज, अमेरीकन समाज, महीला समाज इत्यादी. व्यवहारात समाज हा भाब्द एका विि ाश्ट अर्थाने उपयोगात आणल्या जात नाही तर वेगवेगळया अर्थाने वापरल्या जातो. हिंदू समाज किंवा बौध्द समाज म्हटल्यानंतर येथे समाज हा भाब्द धर्मवाचक, तर भारतीय किंवा अमेरीकन समाज असा भाब्दप्रयोग केल्यानंतर समाज हा भाब्द दे ावाचक होतो.

सामाजिक सबंध

- व्यक्तींच्या परस्परांविशयीच्या अस्तित्वाच्या जाणिवेतून निर्माण होणारया संबंधांना सामाजिक सबंध म्हणतात. त्यामुळे या सबंधामध्ये परस्पर अस्तित्वाच्या जाणिवेला वि ेश महत्व आहे.

समाजाची व्याख्या

- **मॉरिस गिन्सबर्ग** – वि ाश्ट सबंध व वर्तनाचे प्रकार यांना एकत्रित बांधल्या गेलेल्या व्यक्तींचा समूह म्हणजे समाज होय. अ ा तत्हेने सबंध न ठेवणारया किंवा दुसरे वर्तनाचे प्रकार आचरणात आणणारया व्यक्तीपासून त्या समाजातील व्यक्ती वेगळया दिसतात'.
- **एलिस आणि लिपेटस** – समाज म्हणजे लोकांचा असा समूह की ज्यात निच्श्रत भूभाग, सापेक्ष स्वयंपूर्णता, सामाजिक आंतरक्रीया आणि संस्कृती ही वैि ाश्टे असतात

समाजाची वैि□ाश्टे

- सामान्य भूभाग
- वि ाल समूल
- लोकांचा समूह
- सामाजिक आंतरक्रीया
- स्थायीत्व
- आत्मनिर्भरता
- सामान्य जीवन पध्दती
- राजकीय स्वातंत्र

हॅरी जॉन्सन यांनी समाजाच्या चार वै□शटयांचा उल्लेख केला आहे ते खालीलप्रमाणे.

- निच्श्रित भूप्रदे ा
- प्रजनन
- सर्वसमावे ाक संस्कृती
- स्वतंत्रता
- निच्श्रित भूप्रदे ा – समाज म्हणजे व्यक्तींच्या परस्पर संबंधाची व्यवस्था हे आपण बघितले. व्यक्ती–व्यक्तींमध्ये आंतरक्रिया सतत सुरु असतात. या आंतरक्रियेतून निर्माण होणारे सामाजिक संबंध स्थिर असतात
- प्रजनन – लोकांमधील म्हणजेच व्यक्ती–व्यक्तीमधील सामाजिक सबंधाची व्यवस्था म्हणजेच समाज होय. प्रजोत्पादनाव्दारे या समाजात सतत नवीन सदस्यांची भर पडत असते. कोणत्याही समाजातील व्यक्तीची संतती त्यात समाजात राहते
- सर्वसमावे ाक संस्कृती – संस्कृती म्हणजे जीवन जगण्याची पध्दत होय. संस्कृती ही मानव निर्मित आहे. समाजाचा एक सदस्य या नात्याने व्यक्ती ज्ञान, विज्ञान, कला, कायदे, प्रथा इत्यादी संपादीत करी असतो.
- स्वतंत्रता – स्वतंत्रता हे समाजाचे एक महत्वाचे वैि ाश्टे होय. समाज हा एका स्वतंत्र आणि वि ाल भूभागावर असतो. याठिकणी स्वतंत्रता याचा अर्थ राजकीय दृश्या सतंत्र एवढाच मर्यादित नाही. एखादया दे ाावर दुसरया दे ााची सत्ता असली आणि तो दे ा राजकीय दृश्टया स्वतंत्र नसला तरी समाज मात्र स्वतंत्र असतो.

समाजाच्या मूलभूत गरजा

- लोकसंख्येचे जतन
- समाजाच्या कार्य विभाजनासबंधीच्या गरजा
- समाजाचे दृढ ऐक्य वाढविणारया गरजा
- समाजाचे सातत्य टिकवणारया गरजा